

Zapiski iz Phnom Penha

JERNEJ LETNAR ČERNIČ

Zaprašene ceste, na obrobju makadamske steze, prometni kaos, kjer začuda praviloma ne pride do nesreč, zgarani ljudje, a tudi polni nasmehov, dobre volje ter upanja. In veter ob Mekongu. Otroci se brez vseh oblačil igrajo ob zaprašenih cestah in na njih. Mame jim po potrebi kar ob cesti obrišejo zadnjo plat. Pločniki so v mestu nekaj popolnoma tujega.

Delavci pod vročim soncem na gradbišču vlivajo cement v jekleno konstrukcijo. Več kot deset jih brez osnovne varovalne gradbene opreme od jutra do večera dela na gradbišču. Na vogalu se v senci igrajo zapuščeni psi oziroma psi brez lastnikov. Na drugem vogalu vozniki tuk-tuka neumorno čakajo na morebitne stranke. V sosednji stavbi v prostorih garaže odprejo instantno restavracijo, postavijo plastične stole in mize do večera, ko se restavracija hitro spremeni v počivališče za japonskega trikolesnika. Lučaj stran deluje hotel za zahodne turiste, ki ga le ti redko zapustijo, saj se vanj zatekajo kot v kakšen zapor. Še malo dlje se po sosednji cesti, ki kot ostanek francoske kolonialne dediščine spominja na pariške bulvarje, podijo motoristi, tuk-tuk prevozniki in avtomobili. Le redki spoštujejo prometna pravila. Policisti so odsotni. Če koga le ustavijo, za nekaj dolarjev hitro pogledajo stran. Ob ulicah delavci marljivo popravljajo motorje v majhnih avtomobilskih delavnicah. Štiri šivilje v notranjosti nekega preurejenega prostora neumorno šivajo in popravljajo oblačila.

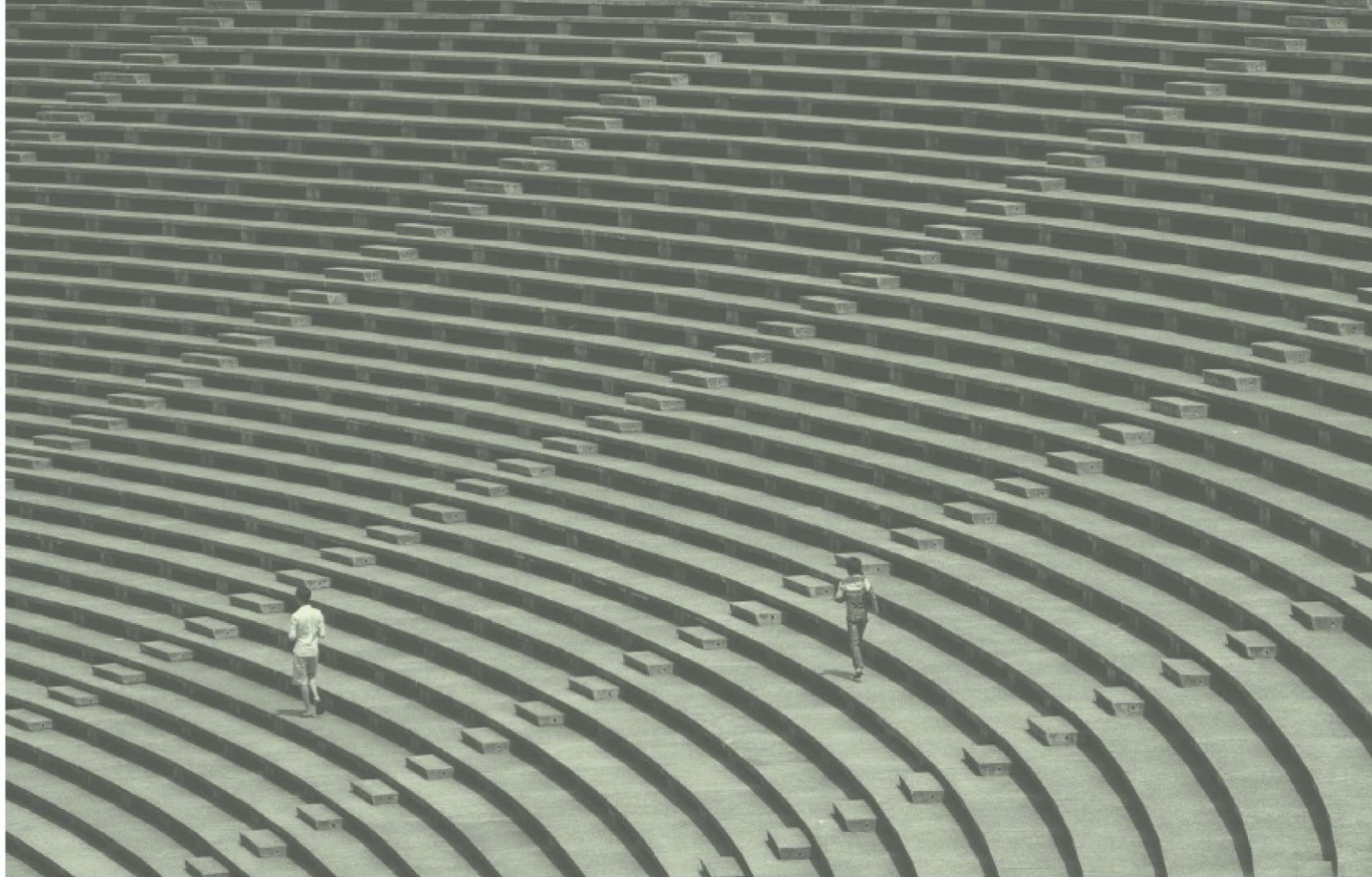
Ljudje se na vse načine borijo za vsakdanje preživetje. Država je vsepovsod bolj kot ne odsotna. Posamezne okoliše nadzorujejo vplivne interesne skupine in hudodelske družbe. Na drugem koncu mesta ob kanalih Mekonga pa se rišejo drugačne podobe. Ob rečni promenadi si druga za drugo sledijo restavracije in bari, ki so namenjeni predvsem obiskovalcem in tujcem, ki živijo v Phnom Penhu. Tu si običajni mestni prebivalci ne morejo privoščiti postanka, saj so cene zanje popolnoma nedostopne. Tja zahajajo samo na travnik pred kraljevo palačo, kamor si prinesejo svojo hrano in pijačo. Za ograjami mondenih hotelov s prelepimi fasadami ležijo smetišča, kjer po smeteh brskajo in se igrajo mački. V nočnih klubih se domača dekleta sama ali preko zvodnikov ponujajo belim evropskim, severnoameriškim in avstralskim obiskovalcem poznih srednjih let. Pari starejših belcev in kamboških deklet, ki bi bile lahko po starosti njihove vnukinje ali vsaj hčerke, so v mestu nekaj vsakdanjega. Nihče se zaradi tega ne razburja ali obrača glave. Običajna praksa. Kamboška dekleta v takšna razmerja verjetno privlači debela denarnica, starejši gospodje pa večinoma želijo pobegniti iz sivega zahodnjaškega vsakdana, pred neuspeli v zaseb-

nem oziroma poklicnem življenju. Dokler starejši beli moški razpolagajo z denarjem, še nekako gre. Ko denar izpuhti, se tudi večina zvez prekine. Pravice žensk v Kambodži niso učinkovito varovane, saj so podrejene moškim. Istočasno so popolnoma zapostavljene tudi v javnem življenju. Od njih se pričakuje le, da bodo skrbele za družino in opravljala domača opravila. Vse to lahko najdemo v Phnom Penhu.

Medtem ko se večina mestnega prebivalstva vozi s cenenimi motorji in tuk-tuk motornimi trikolesniki, ni tako redek pojav, da na ulicah Phnom Penha srečamo več deset tisoč dolarjev vredne štrikolesnike japonske, korejske in evropske izdelave. Izjemen razkorak med premožnim slojem in revno večino je viden na vsakem koraku. Do nedavnega Kambodža ni poznala srednjega sloja, ki je začel naraščati šele v zadnjem desetletju. Kambodža je zelo kompleksna, tako kot mnogokatero druge razvijajoče države na globalnem jugu. Naključnemu opazovalcu se tako marsikaj zdi podobno kot v mnogih drugih revnih in razvijajočih se azijskih in afriških državah, kjer se večina prebivalstva vsakodnevno bori za preživetje v neformalnih oblikah zaposlitve, medtem ko peščica na njenih ramenih vodi ekstravagantni življenjski stil. Večina prebivalstva v mestu ni stara več kot trideset let, kar urbanemu okolju daje izjemen zagon in elan. Mladi garajo od jutra do večera sedem dni na teden. Večina za mizerno mesečno plačilo od sto do dvesto dolarjev. Druge izbire nimajo, kot da se bo vsakodnevno garanje izplačalo, da si bodo lahko kupili instant postavljeno hišo in ustvarili družino. Vrtinec garanja se za tamkajšnje ljudi redko srečno konča. V Kambodži se je večina prebivalstva v zadnjem desetletju preselila na obrobja večjih mest. V iskanju boljšega zaslužka. Kamboško podeželje je še vedno preveč odvisno od vremenskih pogojev, ki jim mora večina prebivalstva slediti in kljubovati.

Breme preteklosti

Vendar takšne razmere niso nastale same po sebi, ampak so jih ustvarile pretekle in sedanje sistematične kršitve človekovih pravic, korupcija, netransparentno vladanje, odsotnost vsakršne vladavine prava in odgovornosti ter predvsem tiho nadaljevanje stanja izpred desetletji. V državi ni bila nikoli temeljito opravljena tranzicija in predvsem obračun s silami preteklosti. Te so konec sedemdesetih let obračunale z nasprotniki, kasneje pa zamenjale maske v bolj demokratične barve. Vse se je oprostilo in se nadaljevalo skoraj enako, kot da ni na skrivnih lokacijah in zaradi revščine življenja izgubilo skoraj tri milijone ljudi. Umorjeni, pobiti in izstradani na skrivnih lokacijah, podobno kot v pobjih drugod po svetu.

Večina prebivalstva je izvedela le, da so njihovi ljubljani izginili neznanu kam. Kdor meni, da se je s padcem režima Rdečih Kmerov začela nova doba, se hudo moti. Prvič, večmilijonske izgube življenj ni mogoče nadoknaditi v nekaj desetletjih. To je dolgotrajen proces, ki bo zahteval dve, tri ali več generacij. Uspešno izvedena tranzicija iz totalitarnega sistema v zrelo demokratično in pravno državo pa je tudi predpogoj za nadaljnji gospodarski razvoj in preoblikovanje Kambodže v državo, ki ne bo več delovala na avtokratskih temeljih, temveč na osnovnih pravilih integritete in poštenosti. Odsotnost vsakršne odgovornosti za hudodelska dejanja še vedno drži Kambodžo v primežu preteklosti. Enako kot nadaljevanje arbitrarnih praks pregona in izginotja političnih nasprotnikov. Na prvi pogled je Kambodža še ena razvijajoča se država globalnega juga, ki se težko spoprijema z vsakdanjikom. Vendar se v ozadju, za fasado formalne parlamentarne demokracije skriva avtokratski režim z zmesmi totalitarnih sistemov, kot so široke pristojnosti policijskih in vojaških oblasti in kult predsednika vlade. V državi se še vedno dogajajo izvensodne eksekucije in izginotja posameznikov in celih družin, ki nasprotujejo vladajoči kamboški ljudski stranki (*Cambodian People's Party*). Ta stranka, ki je naslednica Rdečih Kmerov, nadzoruje vse plasti v kamboški družbi. Od državne volilne komisije, ki jo sestavljajo izključno njeni člani, izvršilne, zakonodajne do sodne veje oblasti. Dokaj neodvisno delujejo le *Extraordinary Chambers for War Crimes* oziroma izredni sodni oddelek za vojna hudodelstva, ki preganjajo najbolj odgovorne za ge-

nocid in hudodelstva zoper človečnost v času režima Pol Pota, ko je takratna kamboška oblast v kratkem obdobju treh let usmrtila vsaj tri milijone civilnega prebivalstva.

Do pred nekaj let za ta hudodelstva ni bil kaznovan nihče. Ker je povprečna starost v državi zelo nizka, se le malokdo osebno spominja grozodejstev. Rdeči Kmeri so v pobojih likvidirali vse politične nasprotnike, kar jim je v nadaljnjih treh ali več desetletjih omogočilo nemoteno vladanje in ropanje javnih financ. Tistih nekaj nasprotnikov so likvidirali oziroma pregnali v tujino. Zato se tudi ta oddelek sooča z neprestanimi pritiski kamboške vlade, naj preneha s svojim delovanjem. Ta naj bi želela njegovo delovanje ustaviti z razlago, da je bolj smiselno gledati v prihodnost. A njihov namen je jasan – ohraniti popolno nekaznovanost za storjena hudodelstva. Zato se kritično in samostojno razmišljajoči posamezniki iz previdnosti umikajo v zasebnost oziroma le potihoma kritizirajo delovanje vladajoče elite, saj se zavedajo, kakšne posledice bi lahko imela preglasna ali celo javna kritika. Tranzicijsko obdobje v kamboški družbi tako še zdaleč ni končano. Enako se postavlja vprašanje, ali bo sploh kdaj končano, saj se država razvija v smeri avtokratskega kapitalizma po vzoru Vietnama in Kitajske. Iz teh razlogov se evropski in japonski investitorji vzdržujejo investiranja v državo. Takšno stanje v državi pa ustreza sosednjim avtokratskim oziroma totalitarnim državam, kot sta Vietnam in Kitajska, ki izkoriščajo odsotnost oziroma majhno prisotnost ameriških in evropskih investitorjev.

Dvoumni uspehi

Dežela je v zadnjih treh desetletjih sicer dosegla izjemen napredek na področju zagotavljanja socialnoekonomskih pravic. Hkrati se je potrebno zavedati, da je štartala iz izjemno slabega položaja, tako da je bil hiter napredek pričakovan. Enako pa vzdržen razvoj zahteva istočasno krepitev državljskih in političnih pravic. Čeprav se je indeks človeškega razvoja v Kambodži v zadnjih dveh desetletjih krepko zvišal, pa še vedno ostaja pod povprečjem držav jugovzhodne Azije. V svetovnem merilu se Kambodža po indeksu človeškega razvoja nahaja na 136. mestu od 187 držav (UN HDI, str. 2). Večina prebivalstva še vedno živi v revščini, tako zaradi nizkih dohodkov kot tudi zaradi slabega dostopa do zdravstvenih storitev in izobraževanja. Dostop do zdravstvenih storitev je zlasti zloglasen po svoji neučinkovitosti, saj morajo običajni ljudje podkupovati zdravnike, da njihove svojce sploh zdravijo in jih obravnavajo skladno s pravili zdravstvene etike. Premožnejši sloj in osebje mednarodnih organizacij ter diplomatskih predstavništev seveda poišče zdravstveno oskrbo le v zasebnih klinikah, ki so običajnim ljudem nedostopne.

Pričakovana starost ob rojstvu je v Kambodži od leta 1980 do 2013 doživela neverjeten skok in se zvišala od 42.5 let na 71.9 let (UN HDI 2014, str.2). Zmanjšala se je tudi otroška umrljivost in zvišala obiskanost osnovnih šol. Osnovno izobraževanje je v zadnjih letih postalo skoraj univerzalno. Vprašanje pa je, kakšna je njegova kakovost. V sekundarno izobraževanje je še vedno vključena le tretjina prebivalstva. Takšen skok je presenetljiv spričo dejstva, da primerjalno kamboška vlada namenja najmanj proračunskih sredstev za zagotavljanje socialnih storitev (le 3,5 % BDP, Svetovna banka, 2008). Slednje se mora navsezadnje nekje poznati. Izkoreninjanje revščine se je v zadnjih letih ustavilo. Enako neuspešen razvoj lahko vidimo pri izkoreninjenju neenakosti v družbenem življenju, saj je ta povezan tudi z učinkovitim uresničevanjem političnih in državljskih pravic. Ginijev koeficient neenakosti v zadnjih letih narašča. Zaradi te naraščajoče neenakosti je vse več posameznikov prisiljeno zapustiti podeželje in srečo poskusiti predvsem v Phnom Penhu. Veliko prebivalstva pa tudi nezakonito emigrira v sosednje, bolj razvite države, na Tajsko, v Vietnam in tudi Laos.

V državi se krešejo različni valovi razvoja. Če v ruralnih predelih živijo in delajo v predindustrijski dobi, pa posamezni predeli Phnom Penha ustvarjajo vtis hitro razvijajočega se sodobnega azijskega mesta. Obiskovalec ima ponekod vtis, da se nahaja v premožnih delih Tokia ali Hong Konga. Lansko jesen so v mestu odprli ultra sodobni nakupovalni center, ki se ga ne bi sramovale najrazvitejše evropske države in je plod ene izmed največjih japonskih investicij. Cene v večini trgovin so višje kot v podobnih evropskih nakupovalnih središčih. Res, promet in življenjske razmere so še vedno kaotične, vendar se počasi ustvarja srednji delavski sloj (seveda v kamboškem merilu), ki dnevno gara v eni izmed stotin tekstilnih tovarn na obrobju Phnom Penha. Ta prehod iz kmetijskega v industrijski sektor, ki se je začel pred slabima dvema desetletjema, bo zagotovo trajal še nekaj let. Prehod ruralnega v urbana področja

je bil v Kambodži počasnejši, saj je leta 2011 komaj 20 odstotkov od petnajst milijonov prebivalstva živelo v mestih (Index Mundi (Kambodža), 2014). Večina prebivalstva je še vedno odvisna od poljedelstva in živinoreje. Phnom Penh ima trenutno »le« dva milijona prebivalstva. Projekcije kažejo, da bo do leta 2020 že osemdeset odstotkov prebivalstva na globalnem jugu živelo v mestih. Trenutno še vedno skoraj polovica prebivalstva dela oziroma živi v poljedelstvu. V času deževne dobe se še lahko preživijo s proizvodnjo riža in ga lahko nekaj še prodajo na tržnicah, v času suhe dobe pa zaradi pomanjkanja namakalnih sistemov na podeželju dela ni. Zemlja se osuši, prebivalstvo pa mora živeti iz zaloga, ki so si jih predelali med deževno dobo. Večina delovno sposobnega prebivalstva takrat zapusti podeželje in si poišče zaposlitev v mestu. Vrnejo se, ko se znova vrne deževna doba.

Gospodarska rast Kambodže je med najvišjimi v regiji, brezposelnost je zelo nizka, vsaj uradno. Ljudje si iščejo razne načine za preživljanje svojih družin. Delajo od jutra do večera, da lahko kaj prihranijo in denar pošljejo svojim staršem na podeželje. Informalni gospodarski sektor povsod na globalnem jugu zaznamuje izjemna podjetniška kreativnost, ki premaguje birokratske ovire, ki so jih za ohranitev svojih položajev postavile vladajoče elite. Perujski ekonomist De Soto denimo zagovarja, da je predvsem neodgovornost vladajočih elit odgovorna za počasen razvoj v državah globalnega juga.

Družinske mreže in odsotnost skupnega

V Kambodži kot v drugih azijskih deželah velja veliko spoštovanje do starejših, ki so mali družinski bogovi. Otroci se čutijo in so dolžni preživljati svoje starše. Vse je povezano z odsotnostjo vsakršnega sistema pokojninskega zavarovanja. Ko starši ne morejo več delati, ne morejo računati na državno pomoč, zato morajo otroci hočeš nočeš vstopiti in prevzeti njihovo vlogo namesto staršev. Zato velja, da čim več otrok, kot ima posameznik, tem bolje bo preskrbljen v starosti. Tako nakazila, ki iz mest in tudi tujine prihajajo na podeželje, nekako rešujejo in omogočajo preživetje tistim, predvsem starejšim, ki so ostali na podeželju, s čimer vsaj malo zmanjšujejo podeželsko revščino. Z razvojem imajo pari vse manj otrok, zaradi česar bo morala država odgovoriti oziroma vzpostaviti pokojninski sistem, ki bo pomagal tistim, ki nimajo otrok oziroma jih njihovi otroci ne morejo preživljati.

Korupcija je v deželi še vedno visoka, s tem tudi zaupanje v pošteno poslovanje, kar tudi odganja več tujih investicij, predvsem iz evropskih, severnoameriških in razvitih azijskih držav. Med največjimi investitorji so seveda Kitajci, Vietnamci, Japonci in Tajci. Evropskih investicij ni opaziti prav veliko. Verjetno tudi zato, ker mora človek poznati, kako funkcionirajo lokalne zadeve. Evropske investitorje odvrča nestabilno politično okolje, pravna zmešnjava in splošni dvom v pošteno poslovanje in sklepanje poslov. Zdi se, da se zahodnjaki še vedno preveč osredotočajo na obstranske pregrešne zadeve, namesto da bi se poskušali osredotočiti na vsebinsko pomoč pri sklepanju pomoči potrebnim, predvsem pri izboljšanju

zdravstvenega sistema. Kar kamboškemu glavnemu mestu očitno primanjkuje, je delujoča javna infrastruktura in občutek za skupno dobro. Infrastruktura je manjkajoča do te mere, da se vedno znotraj glavnega mesta najdejo makadamske ceste z velikanskimi luknjami, ki se jim je mogoče izogniti samo z izogibajočo vožnjo z motorjem. Javnega prevoza v mestu ni, saj ni potreben zato, ker vsaka družina poskrbi za lastne prevoze na motorjih, tuk tuki ali avtomobilih. Nekatera podjetja organizirajo prevoze za zaposlene, zasebniki pa upravljajo medmestne prevoze. O občutku skupnega ne more biti govora, saj vsakdo skrbi le za svoj motor, tuk tuk, kolo oziroma avto. Zunaj mesta se po podeželju še vedno vije veliko makadamskih cest.

Če že obstaja nek skupen interes, ga ljudje skrivajo nekje za domačimi zidovi. Zunaj, v mestu se medsebojno krešejo različni obrazi, od neizmerne revščine do bogastva lokalne skorumpirane elite, predstavnikov mednarodnih vladnih in nevladnih organizacij ter tujih poslovnežev, ki večinoma delujejo in živijo v samem središču v premeru kilometra ali dveh od kraljeve palače. Premožnih tujcev je v sodobnejših predelih mesta opaziti kar nekaj. V omenjenem okolišju se nahajajo tudi restavracije višjega razreda, elitne knjigarne v angleških in drugih tujih jezikih in druge ugodnosti zahodnega tipa.

Neučinkovita pravna država: posledice za delavce

Phnompenhško in kamboško gospodarstvo rešuje izvoz tekstilne industrije, ki uspešno deluje zaradi prostocarinskega sporazuma z Evropsko unijo, Kanado in Avstralijo. V predmestjih prestolnice delujejo številne tekstilne tovarne, ki so dobavitelji za večine znanih svetovnih znamk od Adidasa do H&M. V tovarnah delajo predvsem mlada dekleta, ki tam garajo vsaj šest dni na teden po deset ur in več. Od zunaj in znotraj so tekstilne tovarne lepo urejene; obiskati jih je mogoče le pod skrbnim nadzorom. Takšne naj bi bile zahteve transnacionalnih korporacij, ki pa na terenu niso vseskozi prisotne. Njihovi predstavniki lokalne dobavitelje obiskujejo le na nekaj mesecev. Dekleta tako garajo za mizerno plačilo, pri čemer nadure niso plačane. Večinoma so zaposlene na pogodbah za določen čas, če zbolijo in so nekaj dni odstotne, jim manjkajoče dneve odbijejo od plače oziroma jih morajo nadoknaditi s številnimi nadurami. Če tega ne sprejmejo, jih po hitrem postopku odpustijo in poiščejo nove voljne delavke. Zaradi nedelujočega sodnega sistema, ki bi lahko učinkovito varoval delavske pravice, si lastniki tovarn to lahko privoščijo. Dobaviteljske tovarne so skrite očem javnosti. So skrbno varovane in zaprte, saj pedantnim očem njihovih varnostnih služb ne uide prav nič.

Oblastem takšna situacija bolj kot ne ustreza, saj so številni vladni uradniki menda osebno, prek družinskih vez, povezani z lastniki tovarn. Da je nekaj na tem, se je izkazalo januarja 2014, ko so kamboške oblasti krvavo zatrle proteste delavcev za boljše plačilo. Oblasti so takrat ubile kar pet delavcev. Za čezmerno uporabo sile ni odgovarjal nihče. A vendar so po protestih plačilo delavcem povišali za tretjino. Pri tem gre poudariti, da kamboške oblasti ne izvr-

šujejo svojih pozitivnih obveznosti glede varovanja pravic delavcev v tekstilnih tovarnah. Rednih periodičnih inšpekcijskih pregledov ne izvajajo. Po raziskavah domačih nevladnih organizacij je vlada v zadnjih nekaj letih samo desetkrat oglobila tekstilne tovarne zaradi nespoštovanja delovnopravne zakonodaje, čeprav na obrobju Phnom Phen deluje nekaj sto tekstilnih tovarn. Jasno je, da vladi ni v interesu, da bi izvajala restriktiven in skrben nadzor, saj bi ta odkril marsikatero nepravilnost. Vprašljiva je tudi njena institucionalna sposobnost za reševanje oziroma za nadziranje dela v tovarniških kompleksih. Vladni uslužbenci so slabo plačani in zato nemotivirani, da bi se lahko uprli pritiskom lastnikov tovarn. Bolj ključno vprašanje je, če transnacionalna podjetja, ki svoja naročila oddajo pri lokalnih dobaviteljev in podjetjih, storijo vse, kar je v njihovi moči, da bi preprečila tovrstne zlorabe. Mednarodna podjetja bi morala vsakodnevno in preko svojih predstavnikov vsaj tedensko nadzirati delovni proces v tekstilnih tovarnah, vendar to počnejo le mesečno. Enako bi morale vse transnacionalne družbe razkriti sezname svojim dobaviteljev, tako da bi učinkovit nadzor opravljale vsaj civilnodružbene organizacije. Sedaj le nekatera podjetja letno oziroma polletno razkrivajo imena dobaviteljev.

Transnacionalne tekstilne gospodarske družbe so zavezane poskrbeti, da vse družbe v njihovi korporacijski strukturi, ne glede na to, kje so registrirane, in tudi njihovi dobavitelji in poslovni partnerji varujejo človekove pravice. Imajo dolžnost skrbnega ravnanja, da nadzorujejo svojo korporativno verigo. Težje je pojasniti, do kod se razteza dolžnost skrbnega ravnanja. Ali naj odgovarjajo za prav vsako kršitev denimo v tovarnah v Phnom Penhu na podlagi obveznosti varovanja kot rezultata ali gre le za obveznost prizadevanja? V sodni praksi in teoriji velja stališče, da transnacionalne korporacije ne morejo odgovarjati prav za vse kršitve, ki jih povzročijo njihove hčerinske družbe, temveč so zavezane, da si prizadevajo, da do kršitev ne prihaja. Za izpolnitev obveznosti prizadevanja ne zadostujejo le retorične floskule, temveč mora uprava transnacionalne korporacije prikazati, da v sistemu upravljanja redno, sistematično in z obiski ter periodičnimi pregledi nadzoruje delovanje hčerinskih družb. Nadzor mora izvrševati skrbno in učinkovito, tudi s sankcijami in možnostjo vložitve notranjih pritožb.

Dva svetova - ena dežela

Na nabrežju blizu kamboško-japonskega mostu prijateljstva ob reki Mekong je zasidranih več ladij z zvonečimi imeni *The Jahan*, *Acqua Mekong*, *Blue cruiser* in druge, ki čakajo skupine evropskih, predvsem francoskih turistov. Vročina in vlaga močno pritiskajo. V ozadju odmeva kamboška glasba. Mlad fant igra na nekakšne citre, ob njem se v ritmičnih tradicionalnih kamboških plesnih korakov ziba dekle v folklornih oblačilih. Tu in drugod se zabavajo pripadniki domače aristokracije. Za obalnim pasom prestolnice pa se pokaže pravi obraz mesta in dežele, kjer se prebivalci neprestano borijo za preživetje. Kambodža ima izjemen potencial v svojih mladih ljudeh. Od njih in predvsem spremembe praks domače aristokracije je odvisno, če ga bodo znali v polni meri izkoristiti. ✕